

Голованова Татьяна ПАРТНЕРСТВО МЕЖДУ НЕПРАВИТЕЛЬСТВЕННОЙ ЖЕНСКОЙ ОРГАНИЗАЦИЕЙ И ФАКУЛЬТЕТОМ СОЦИАЛЬНОЙ ПЕДАГОГИКИ И ПСИХОЛОГИИ В ГЕНДЕРНО-ЧУВСТВИТЕЛЬНОЙ СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЕ СО СТУДЕНТАМИ

Данная статья посвящена исследованию институционализации «Гендерных студий» в Запорожском Национальном университете. Исследуются вопросы трех связанных между собой частей: (а) какие факторы влияют на партнерские отношения между женской неправительственной организации и факультетом социальной педагогики и психологии? (б) образовательные модели, которые повлияли на обеспечение гендерно – чувствительной социальной работы в Запорожском национальном университете? (в) какие стратегии являются актуальными в гендерных исследованиях на ближайшие десять лет?

Концептуальные основы трех задач решались в этом качественном исследовании: а) история женского движения в Украине, (б) теоретические и практические модели проекта, и (в) партнерство женских неправительственных организаций и факультета социальной педагогики в рамках проекта. Результаты показали, что социальная педагогика не является препятствием для гендерных исследований в Запорожском национальном университете. Автор статьи приходит к выводу, что несмотря на то, что рассмотренные три модели воспринимаются как эффективные, и достигают своих целей, авторы проекта сделали упор на построении запорожской модели – Гендерного Форума.

Ключевые слова: институционализация, гендерные исследования, женские неправительственные организации, гендерное образование и воспитание, проектная деятельность.

Рецензент: д-рка педагогічних наук, професорка В.А. Гаманюк

Стаття надійшла до редакції 16.06.2015 р.

УДК 305:373.043.1(477)

Олег Марущенко
ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ ВЧИТЕЛЬСТВА СУЧАСНОЇ
УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

У статті, на основі соціологічного дослідження, проведеного за творчої участі автора, охарактеризовано ключові гендерні стереотипи, властиві шкільним педагогам: про особистісні характеристики, нібито притаманні хлопчикам і дівчаткам, про їх зовнішній вигляд, про “чоловічі” і “жіночі” навчальні дисципліни, обов’язки в рамках шкільних чергувань і по дому. Автор дійшов висновку, що педагогам сучасної української школи властиві високий рівень гендерної стереотипізації, гендерна сегрегація і поляризація.

Ключові слова: гендер, гендерні стереотипи, педагог, гендерна сегрегація, гендерна поляризація.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Гендерні стереотипи займають, мабуть, центральне місце поміж інших стереотипних уявлень, адже найперше ми ідентифікуємо себе як представника/-цю певної статі. Їх доцільно визначити як сформовані культурною схемою, узагальнення про те, як дійсно поведуться (мають поводитися) жінки та чоловіки. Гендерні стереотипи значно спрощують, примітивізують соціокультурне різноманіття навколо нас, причому відбувається це доволі приховано. Вони, наче невланне повітря і «буденний» процес дихання, настільки пронизують життя кожної людини, що стають непомітними операторами нашого світогляду, поведінки і життєвого вибору,

звужуючи різноманітні життєві траєкторії в залежності від того, якої біологічної статі є людина. Перебувати під впливом гендерних стереотипів – це означає поширювати сформовані культурною характеристиками певної статевої групи на всіх її представників/-ниць без усвідомлення того, що кожна людина є, передусім, неповторною особистістю.

Гендерні стереотипи людина пізнає ще у дитинстві, і школа, звичайно, відіграє у цьому важливу роль. Основними засобами, за допомогою яких передаються стереотипи, є безпосередньо зміст освіти (навчальні програми і плани, підручники, наочні матеріали тощо); ідеологія школи; виховні заходи, ритуали, свята; простір навчального закладу

(зокрема «настінна наочність» – інформаційні дошки, стенди, плакати, твори мистецтва) та багато іншого [1]. Але, мабуть, ключовою тут є фігура педагога, адже саме з вчительством дитина проводить у школі основний свій час, до того ж, як правило, перебуваючи у ролі об'єкта педагогічного впливу. А оскільки по відношенню до дітей вчитель(ка) і у класі, і поза ним виступає головним ретранслятором/-кою не тільки актуальних знань, а й діючих нормативів домінуючої культури, ретельне вивчення того, наскільки стереотипними є свідомість та світогляд сучасного педагога, слід вважати актуальним науковим завданням.

Загалом, проблематика гендерних стереотипів в освіті є доволі дослідженою як у вітчизняній (у тій чи іншій мірі цю тему у своїх працях вивчали такі вітчизняні спеціаліст(к)и, як С. Вихор, Т.Говорун, Т.Дороніна, О. Кікінежді, В. Кравець, О. Плахотнік, О. Цокур та ін.), так і, особливо, у міжнародній науковій думці (І.Клецина, М.Кузнєцова, Н. Осетрова, Т.Щурко, М. Calvanese, Р. Campbell, M.Favara, C.Grey, A.Ifegbesan, M.Sadker, J.Tiedemann, M.White та ін.). Натомість, вкрай рідко, особливо на українських наукових теренах, звертаються до вивчення гендерних стереотипів саме педагогічної спільноти школи, і цей факт лише додає актуальності обраної теми. То ж, *метою* даної статті є характеристика гендерних стереотипів, притаманних педагогам, які працюють на різних ступенях сучасної української школи.

Для досягнення мети були використані дані соціологічного дослідження гендерних стереотипів вчительства, що було проведено за безпосередньої творчої участі автора у лютому-травні 2015 року. При побудові вибіркової сукупності застосовувалася двоступенева вибірка: на першому етапі були відібрані 8 освітніх установ (при відборі враховувалися диспозиції навчальних закладів у поселенській структурі Харківської області, а також представленість у вибірці різних їх

типів). Як результат, один з закладів (спеціалізована школа-інтернат) представляв обласний центр, три – районні центри (один навчально-виховний комплекс, одна гімназія, один ліцей), два – селища міського типу (одна гімназія, одна загальноосвітня школа), два – селища (один навчально-виховний комплекс, одна загальноосвітня школа). На другому етапі у кожному обраному навчальному закладі з використанням методики напівстандартизованого інтерв'ю були опитані усі без винятку педагогічні працівники, які в той день були присутніми на своїх робочих місцях (таким чином, у дослідженні взяв участь 221 педагог).

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз гендерних стереотипів вчительства розпочнемо з найбільш фундаментального питання – *особистісних характеристик*, тобто базових стандартів маскулінності та фемінності. Нашим респондент(к)ам було запропоновано набір з 8 особистісних якостей, які традиційно відносять до маскулінних чи фемінних. Питання було наступним: «*Як Ви вважаєте, які особистісні якості більше притаманні (підходять) хлопчикам, а які – дівчаткам?*»

На цьому етапі було виявлено перші гендерні стереотипи педагогів (див. *рис. 1*). Загалом, спостерігаємо цілком усталений погляд на те, що вважати чоловічим, а що жіночим: традиційні фемінні якості (ніжність, покірність, доброта, емоційність) респондент(к)и схильні були оцінювати як такі, що, передусім, притаманні або більше підходять дівчаткам, традиційні ж маскулінні якості (у першу чергу сміливість, стійкість і сила волі, раціональний склад розуму) – частіше приписувалися хлопчикам.

За виключенням однієї альтернативи («активність»), відносно якої спостерігаємо відносну рівновагу у судженнях, для педагогічної спільноти характерне не тільки сегреговане бачення внутрішніх світів хлопчиків та дівчаток, а

й жорстка їх поляризація. Те, що вважається притаманним для одних, сприймається як невластиве для інших, і навпаки: чомусь, наприклад, у хлопчиків

не бажають бачити ознаки ніжності, доброти (!), а дівчаткам відверто відмовляють у сміливості, стійкості та силі волі.

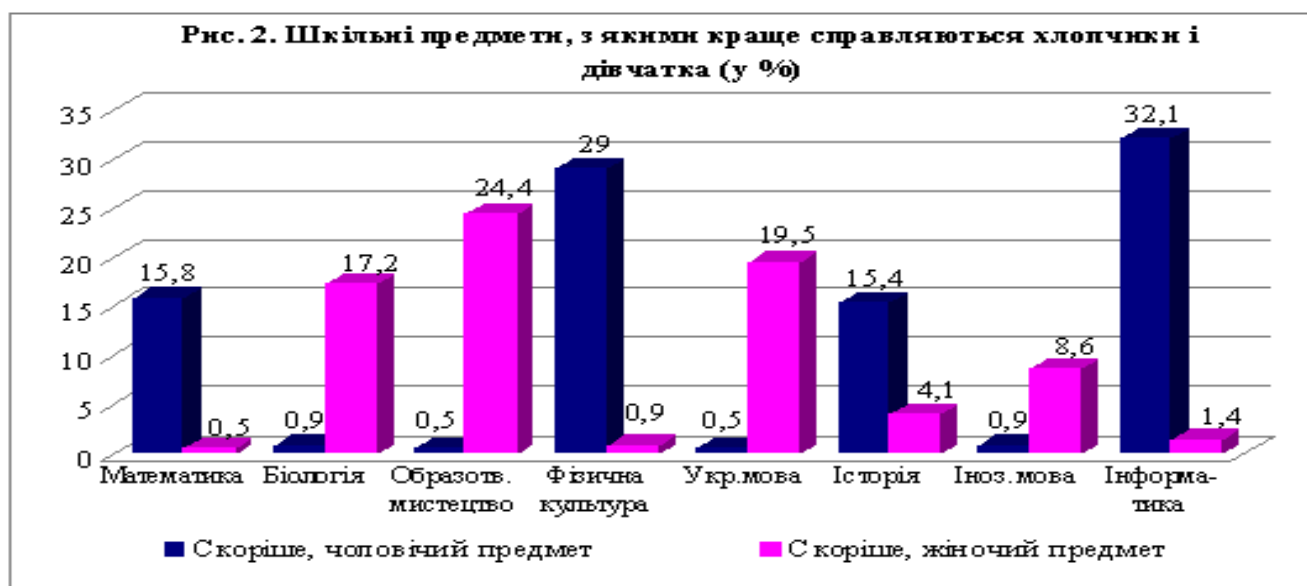
Цікавим є той факт, що рівень сприйняття стійкості і сили волі як характеристики, що у тій чи іншій мірі має бути притаманною тільки особам чоловічої статі, є удвічі більшим (45 %) серед педагогів, чий професійний стаж перевищує 20 років (далі по тексту – досвідчені педагоги), аніж серед більш молодих колег і колежанок (22 %) (далі – молоді педагоги).

Деякі питання соціологічної анкети були присвячені дослідженню стереотипів педагогічної спільноти щодо нормативного *зовнішнього вигляду* дітей обох статей. Так, наприклад, переважна більшість опитаних (89,1 %) не підтримала твердження про те, що тільки хлопчики мають право носити брюки. Дещо менший, проте теж дуже значний, відсоток “голосів” набрав варіант відповіді “ні” відносно тієї ідеї, що дівчатка повинні мати більш охайний зовнішній вигляд, аніж хлопці (хоча чимала кількість учасників та учасниць дослідження підтримало і відверто

стереотипну протилежну позицію згоди із запропонованим твердженням – 18,5 %).

Натомість, кардинально іншу пропорцію “голосів” “за” і “проти” ми бачимо при аналізі рівня підтримки тієї думки, що тільки дівчатка повинні носити довге волосся: ліберальну позицію “ні” підтримало менше респондентів/-ок (42,5 %), аніж протилежну і більш ретроградну “так” (43,5 %). Тобто, саме довге волосся, мабуть, і є тим “каменем спотикання”, що робить хлопчиків зовнішньо схожими на дівчаток, з чим педагогічна спільнота, вірогідно, змиритися не може.

На *рис. 2* зображено розподіл відповідей респондентів/-ок на запитання: «З якими шкільними предметами, на Вашу думку, краще справляються хлопчики, а з якими – дівчатка?» Слід зазначити, що, загалом, більшість опитаних педагогів висловило думку про те, що з усіма предметами і ті, й інші справляються однаково успішно. Натомість, далеко не всі педагоги настільки одноставні – певна тенденція до сегрегації все-таки була виявлена.

Так, на думку вчительства, жіночими можна вважати, передусім, образотворче мистецтво (24,4%), українську мову (19,5%), а також іноземну мову (8,6 %). Натомість, до чоловічих наші респондент(к)и віднесли інформатику (32,1%), фізичну культуру (29%), математику (15,8 %) та історію (15,4 %).

Загалом, цей розподіл є доволі традиційним: чим більше предмет вважається “точним” (як-от інформатика, математика), пов’язаним з фізичною активністю (фізична культура), а також з числами, з одного боку, та управлінням державою, з іншого (історія), його схильні вважати “чоловічим” (історію вважають чоловічою дисципліною 20% досвідчених педагогів і лише 8,7% молодих вчительок і вчителів: мабуть, у більш старшого покоління історія також асоціюється з ідеологічним навантаженням радянського минулого, а у ідеології, звичайно, може бути тільки “чоловіче обличчя”). І навпаки – там, де ці характеристики не знаходяться, де навчальні дисципліни асоціюються з чуттєвістю та емоціями, вони вважаються «жіночими».

Схильність педагогічної спільноти до гендерної сегрегації стосовно шкільних предметів можна спостерігати і

аналізуючи деякі інші питання анкети. Так, наприклад, 81,9% (!) респондентів/ок схвально оцінюють таку традиційну для вітчизняної шкільної освіти практику, як наявність різних нормативів для дівчаток і хлопчиків на уроках фізичної культури (хоча, вже давно, здається, очевидно, що якщо такі нормативи і потрібні, то прив’язувати їх варто не до статі, а до фізичного розвитку конкретної дитини, тобто має діяти особистісноорієнтований підхід). Чималу підтримку вчительок і вчителів здобула й інша сумнівна традиція – окремі уроки з трудового навчання для хлопчиків і дівчаток: і хоча 66,1 % усіх осіб, що взяли участь у дослідженні, не згодні з ефективністю такої сегрегації, проте майже кожен четвертий опитаний (23,5 %) все ж погоджується з ідеєю про те, що роздільне за статтю трудове навчання дійсно є необхідним.

Наступний блок питань (див. *рис. 3*) пов’язаний з гендерними стереотипами вчительства щодо закріпленості *обов’язків, які виконуються дітьми під час шкільних чергувань, за дівчатками і хлопчиками.*

4 з 11 запропонованих варіантів обов’язків наші респондент(к)и однозначно віднесли до “жіночих”, 5 – однозначно до “чоловічих”. Найбільш

“жіночими” виявилися ті обов’язки, які є продовженням традиційних (як правило, домашніх) “жіночих” ролей та не пов’язані зі значним фізичним навантаженням: полив квітів (43,4 %), витирання пилу (35,3 %), догляд за клумбами (28,1 %), підмітання (15,8 %). Натомість, ті обов’язки, які вчительська свідомість пов’язує із певною владою, авторитетом чи з використанням фізичної сили, респондент(к)и були схильні

відносити до «чоловічих»: відкриття вхідних воріт (74,2 %), винос сміття (54,3 %), чергування в коридорах (24 %), прибирання шкільної території (19,9 %), перевірка наявності змінного взуття (17,2 %). Ще дві альтернативи («чергування в їдальні», «миття підлоги») не є, з точки респондентів/-ок, настільки гендерно сегрегованими: їх найчастіше відносили до таких, які можуть бути закріплені як за хлопчиками, так і за дівчатками.

Саме з блоком питань про шкільні чергування пов’язані доволі суттєві розходження у поглядах досвідчених та молодих педагогів. Так, наприклад, у випадках з “класичними” обов’язками хлопчиків, досвідчена спільнота налаштована більш стереотипно, аніж молода: відкривати вхідні ворота та виносити сміття – це «територія чоловіків» (у першому випадку процентне співвідношення тих, хто в обох респондентських групах підтримує таку позицію, складає 80% до 67,4%, у другому – 60% до 43,5%). Проте в оцінці класичної “жіночої” роботи “догляд за клумбами” осіб, які зайняли консервативнішу позицію (тобто, воліли б залучити до цієї діяльності виключно дівчаток), навпаки, виявилось більше у групі молодих педагогів (43,5%), аніж серед досвідчених колег і колежанок

(25%). Схоже співвідношення спостерігаємо і щодо начебто “гендернонейтральної” альтернативи “миття підлоги”: з тим, що така робота однаково “підходить” дітям обох статей, згодні 88,3% (!) педагогів з великим професійним стажем і лише 67,4% представників і представниць більш молоді педагогічної спільноти.

Хатні обов’язки – це та форма соціальної активності, яка у тій чи іншій мірі реалізується усіма людьми без виключення. Саме тому вона є дуже зручною з точки зору дослідження дотичних до неї гендерних стереотипів учительства.

Найцікавішим тут стало те, що лише 21,3% респондентів/-ок у тій чи іншій мірі погодилися з припущенням, що усі хатні обов’язки діляться на чоловічі та жіночі (наприклад, протилежну позицію

відстоювали 43% опитаних нами педагогів. Натомість, коли дійшла справа до аналізу конкретних обов'язків (див.

рис. 4), виявилось, що така незгода – лише зручна “ширма”, що маскує доволі стереотипну свідомість.

На відміну від шкільних чергувань, де робота між хлопчиками і дівчатками була розподілена педагогами хоча й стереотипно, проте доволі паритетно, переважну більшість хатніх обов'язків наші респондент(к)и вважають “святою жіночою справою”, і це повністю збігається з тим, що сприймається як нормальне у домінуючій культурі. Виключеннями є лише ті три альтернативи, які масова свідомість “опукло” пов'язує із використанням або фізичної сили, або «грошового мішка» (що, як відомо, «висить за плечима» саме чоловіка): «покосити траву» (84,2 %), «викопати картоплю» (46,2 %; до речі, доручити це заняття чоловіку згодні 51,7 % досвідчених педагогів і лише 32,6 % молодих), «купити та принести з магазину продукти» (13,1 %).

Натомість, усе інше, хай би скільки фізичних сил у жінки воно не забирало, вважається чимось нескладним, неважким, а тому і належить до сфери прикладення жіночих зусиль: «попрати, розвісити білизну» (48,4 %), «подійти корову» (38,9 %), «приготувати обід, вечерю» (31,2 %) та інше.

Цікаво, що альтернатива «перевірити у дитини уроки», не дивлячись на те, що начебто вона потребує інтелектуальних зусиль (а інтелект, зазвичай, асоціюється з чоловіком), все одно частіше характеризувалася як частина жіночої діяльності (26,7 % проти 3,2 %), і це не дивно. По-перше, така домашня робота напряду пов'язана з дітьми (традиційною «жіночою парафією»), по-друге, подібна інтелектуальна діяльність ризикує не бути вдалою через необхідність постійного звернення до ретроспективних знань. Як саме заняття нею, так і потенційна можливість “провалу”, символічно “підважує” авторитет чоловіка як “інтелектуального гуру”, і тому зводить вірогідність перевірки чоловіком уроків, виконаних дитиною, до мінімуму.

Обов'язок «перевірити у дитини уроки» виявив і суттєву міжпоколінну дистанцію з точки зору сприйняття його гендерної приналежності: якщо серед молодих педагогів лише 8,7% вважають цей обов'язок жіночою справою, то більш досвідчені колеги і колежанки такої ж позиції дотримуються значно частіше (33,3%).

Ще одне цікаве спостереження пов'язано з альтернативою «пропилососити, помити підлогу». За своєю суттю вона поєднує у себе одразу два різних обов'язки зі списку шкільних чергувань. Однак якщо у прив'язці до школи респондент(к)и були схильні вважати цю пару обов'язків такими, що майже в однаковій мірі підходять дітям обох статей, то чомусь як хатній обов'язок такі два види діяльності (у поєднанні) набули «ознак жіночності» (28,1 %). Наявне неспівпадіння вказує на певні протиріччя у судженнях педагогів: можливо, шкільні чергування сприймаються як щось більш абстрактне, тоді як, аналізуючи спектр хатніх обов'язків, респондент(к)и, очевидно, більш чітко екстраполюють їх на своє приватне життя. Оскільки це єдина альтернатива, що зустрічається як у переліку шкільних чергувань, так і серед хатніх обов'язків, перевірити цю гіпотезу буде можливим лише під час подальших досліджень.

Висновки. Підбиваючи підсумки дослідження, слід зазначити, що воно наочно продемонструвало виражене гендерностереотипне сприйняття реальності шкільними педагогами. Аналіз будь-якого змістовного блоку

(особистісні якості й зовнішність дітей, навчальні дисципліни, обов'язки під час шкільних чергувань, хатні обов'язки) виявляє наявність переважно консервативних вчительських уявлень про чоловіче та жіноче – про моделі поведінки, стандарти фемінності/маскулінності, форми соціальної активності, що начебто притаманні жінкам та чоловікам, є їх суттю та невідворотним життєвим вибором. В уявленнях шкільних педагогів хлопчики та дівчатка не тільки є сегрегованими, вони постійно протиставляються одні одним, начебто не мають між собою нічого спільного. Доводиться констатувати, що, на жаль, вчительство перебуває під значним впливом гендерних стереотипів, і це, звичайно, не може не відбиватися негативно на щоденних практиках, самореалізації, виборі учнів і учениць сучасної української школи.

Власне, сам подібний вплив, його специфіка, потенційна протидія з боку учнівства, а також управлінські й психолого-педагогічні стратегії, що здатні каталізувати зміни у світогляді шкільних педагогів стануть темами майбутніх досліджень у цьому напрямку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Марущенко О. Гендерні шкільні історії. / Олег Марущенко, Ольга Плахотнік. – Харків : Монограф, 2012. – 88 с.

Марущенко Олег ГЕНДЕРНЫЕ СТЕРЕОТИПЫ УЧИТЕЛЬСТВА СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНСКОЙ ШКОЛЫ: СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ. В статье, на основе социологического исследования, проведенного при творческом участии автора, охарактеризованы ключевые гендерные стереотипы, свойственные школьным педагогам: о личностных характеристиках, якобы присущих мальчикам и девочкам, об их внешнем виде, о «мужских» и «женских» учебных дисциплинах, обязанностях в рамках школьных дежурств и по дому. Автор пришел к выводу, что педагогам современной украинской школы свойственны высокая степень гендерной стереотипизации, гендерная сегрегация и поляризация.

Ключевые слова: гендер, гендерные стереотипы, педагог, гендерная сегрегация, гендерная поляризация.

Marushchenko Oleg GENDER STEREOTYPES OF MODERN UKRAINIAN SCHOOL TEACHERS: THE SOCIOLOGICAL ANALYSIS

The paper, based on the sociological research realized with the creative participation of the author, describes the key gender stereotypes inherent in school teachers: about personal characteristics, ostensibly

inherent in boys and girls, about their look, the “male” and “female” academic disciplines, and duties in school and at home. The author came to conclusion that modern Ukrainian school teachers characterized a high degree of gender stereotyping, gender segregation and polarization.

Key words: gender, gender stereotypes, teacher, gender segregation, gender polarization.

Рецензент: д-рка філософських наук, професорка К.І. Карпенко

Стаття надійшла до редакції 10.05.2015 р.

УДК 316.356.2:364.146:37.013.42

Юлія Савельєва

«СІМ'Я ПОСТМОДЕРНУ»: ДО ПИТАННЯ ПІДВИЩЕННЯ КОМПЕТЕНТНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА

Стаття присвячена соціально-філософському аналізу постмодерністської ідеї розмаїття у розрізі сучасних сімейних відносин. Сім'я постмодерну розглядається когерентною змінам, що відбуваються у суспільстві. Варіативність постмодерну визнана такою, що відкриває можливість мирного співіснування будь-яких форм сім'ї, у тому числі традиційної. Продемонстровано, що плюральність вчить веденню діалогу в умовах розбіжностей, сприяє благополуччю сімей з різних соціальних груп та у різних культурних контекстах. Навичка соціально-філософського аналізу сучасної сім'ї визнана такою, що має стати обов'язковою складовою набуття соціальним педагогом професійної компетентності.

Ключові слова: сім'я, постмодернізм, варіативність, сімейні відносини, нові форми сім'ї, трансформації сім'ї, плюральність.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Зміни, які супроводжують сім'ю починаючи з середини ХХ століття, достатньо часто пов'язують з переходом суспільства на новий етап розвитку. Постмодернізм як нова концепція осмислення соціальної реальності мав би пояснити природу цих змін. Але до сьогодні ставлення до самого постмодернізму залишається неоднозначним, а розуміння перспектив впливу сім'ї на соціальні, політичні, економічні умови і навпаки, – вимагає ретельного аналізу.

Проблема сучасної сім'ї викликає навколо себе суспільний резонанс та все частіше потрапляє до уваги науковців різних спеціальностей. Водночас доводиться чути про можливість успішного вивчення будь-якого явища, у тому числі сім'ї, застосовуючи лише мультидисциплінарний підхід. Ідея виокремлення царини сім'ї у відповідну спеціальну галузь знань поки ще не досягла критичної маси прихильників, через що сім'я зберігається у стані диференціації на різні “підсфери” – соціологічну, педагогічну, психологічну,

економічну, юридичну і т.д. Але останній факт, на думку постмодерністів, є одним зі стримуючих у наближенні до розуміння сутності сім'ї, особливо якщо в умовах сучасного світу за еталон обирається традиційна сім'я.

Застосування постмодерністського філософського інструментарію до вивчення сім'ї є вкрай рідким. Часто має місце проблема дисонансу – аналіз феномену сучасної сім'ї відбувається з використанням аналітичного апарату, який не відповідає соціо-культурно-історичному контексту. Недостатньо береться до уваги той факт, що ситуативне оточення сім'ї виступає фактором впливу та індикатором значення і місця сім'ї у суспільстві. Досі не вистачає визнання важливості взаємодії сім'ї з культурним середовищем. На всіх цих “тонкощах” акцентує увагу постмодернізм.

«Є лише кілька країн у світі, де не ведуться дискусії про рівність статей, формування сексуальності і майбутнє сім'ї. А там, де такі відкриті дискусії відсутні, це відбувається через активне їх пригнічення авторитарними урядами або